

Baka István hangjátékai

Az előzményekről

Aki figyelemmel hallgatta az utóbbi évben a szegedi vagy a nemzeti rádióban Baka István hangjátékait, az fölteszi a kérdést: honnan indult a drámaíró költő. Első drámai jellegű műve az oratóriumnak is feldolgozott Háborús téli éjszaka 1977-ben az Ady-évfordulóra készült, s még az év novemberében a zalaegerszegi Reflex Színpad be is mutatta, Merő Béla rendezésében. (A darabot a szegediek is láthatták a Bartók Béla Művelődési Házban.) Az 1987-es drámai költeménynek is minősíthető művét, A völgy felett lebegő lány-t viszont még nem adták elő. A nevezetes Döbling című, 1983-ban készült versét már az év májusban monodrámaként adta elő Nagy Zoltán a szegedi JATE-klubban, nagyobb sikert aratva vele, mint Kiss Ildikó, aki 1991-es Széchenyi-estjébe csak betétként illesztette bele. A Yorick monológjai (1990) megtevesztő cím, nem monodrámra – bár egy vállalkozó kedvű, merész színész éppen úgy formálhatna azt belőle, mint a Sztjepan Pehotnij testamentuma versfüzéréből. Az Ariadné operabetéje pedig csak jelzés, s mint ilyen, előadhatatlan (Én, Thészeusz 1990).

Baka István tehát ismerte a drámai műnemet, igaz, meg kell vallanunk, hogy darabjainak szoros kapcsolata van az epikával: A völgy felett lebegő lány a Transzcendens epódhoz, A korinthuszi menyasszony-a A kisfiú és a vámpírokhoz, az Isten a városban pedig a Vasárnap délután című művéhez kapcsolódik. Ám ezt a szoros kapcsolatot elenyésztve és kiegészítve a költői szövegformálás, amelynek erejét, hatását a rádióban nem tompíthatja a színházi megjelenítés – s talán kevésbé tévedhet el a rendező színész és néző, mint a színházban, ráadásul a rádiós élmény otthonosabb, bensőségesebb is.

A korinthuszi menyasszony

Az 1988-ban írt szomorújátékot – amelyet 1993-ban Sándor János állított színpadra – Lang János és Marik István alkalmazta rádióra. A kamarahangjáték 1994-ben hangzott el a rádióban, először a szegedi körzeti műsorban, majd – jelentőségét mutatva és minőségét díjazva – országos adásban is.

A hihetetlen, a csodás, a misztikus a mindennapok megszokott világához mérve az. A korinthuszi menyasszony történetének visszafogott „mágikus realizmusa” – a szerző önminősítése – nem idegen napjaink befogadójától. A műben elképzelt jövő a jelenünkből ered, amely borzongatóan érdekes múlt is egyben. Szomorú világ a darab világa – létünk ugyan hordozza a megválthatóság lehetőségét, de ennak a megváltsáknak bekövetkezéséért semmi sem garantálja. Lehet-e mérce a halott Lány ártatlanságáért? Van-e értelme az elviselhetetlen világot elviselhetőknek, sőt boldognak hazudni? Baka műve fontos morális kérdéseket tesz fel.

Az Életünk 1988/2. számában és A kisfiú és a vámpírok című kötetben (1988) megjelent szöveg módosításával Lang János és Marik István felpörgette az íróasztal mellett elképzelt művet. A rövidítésekkel és cserékkel mássá vált hangjáték érdekessége a hasonlítás lehetőségét kínálja az 1993-as bemutatóval, hiszen a szegedi előadást aránylag sokan tekinthették meg az 1992/1993-as színházi évadban (lásd még a Szeged 1993/4. számát).

Dobos Kati az Anya szerepében a szomorújátéknak alapfigurája maradt, mondhatni ő tartja egyensúlyban a hangjátékot. S ebben a színészi játékban éppen az a jó,

hogy nem törekedik arra, hogy ő legyen a főszereplő. Hangjával érzékelteti azt az ívet, amely a cselekménybeli jelentőségét mutatja: kis időre úgy tűnik, mintha a családi kisközösségen belül képes volna megélni az anya-szerep felelősségteljes feladatát. Aztán a mű végére a misztikus megrázkódtatás hatására visszasüllyed kiszolgáltatott helyzetébe, amelynek tragikumát csak növeli az, hogy tudja: ebből nincs menekvés és immár választásán alapul.

A Százados szerepében Galkó Bence (Albert Gábor helyett) elkerülte, hogy a „látványos megoldásokat” válassza. Így figurája jóval egyszerűbbé válik – nincs benne direkt a kisérő –, ezzel hitelesebb is. Mégis érzékelhető kettősége: hiszen egyrészt patológias tömeggyilkos kicsiben a családhoz járó tisztt, másrészt pszichológiai alany. Kísérletező figyelemmel vonja be a fiút a bűnbe, ugyanakkor férfiu kiégettsége hitelesíti öngazolási tirádáját. Ez a tanítás – amit tettünk megtejtük, s ha nincs rá mentség, akkor nincs –, s a felnőttnek tekintés alkoholos könnyedsége, valamint a már-már megszépülő gonoszsága ejti rabul az apa nélkül felnövő fiút – s ez hódíthatja meg az Anyát is. Meghökéltető a „nagy elboronálás” megoldása is: egyszerre erős szakos (mert sejtí a Vendég kiszolgáltatottságát) és engedékeny (mert még ezt is megteheti) – s mindezen átleng a már beteges szerelméből adódó féltékenységgel halálos ingadozása. Galkónak sikerül új jellemet formálnia.

A párosok férfigitajai nem érvényesülnek egyenlően a műben: az Anya és a Százados háttérbe kerül a fiatalok – a Vendég és Korintha – szerelmi kettőséhez képest. A hang dimenziói más törvényeket követnek, s ebből nem csupán az események felgyorsítása következik.

Bicskey Lukács most jobban el tudja kapni a gátlásos, visszahúzó, s éppen ezért az ismeretlenbe vakmerően ugró diák alakját. Szövevényes, változatos érzelmi intenzitású szerelmi jelenete hitelessé teszi a később kiderülő árulásait, árulásait. A rendezők az önmarcangolásból kiemelték az első szexuális kapcsolat élményének pusztá elmondását – ez is jót tett a figurának (5. jelenet), s nem játszottak rá az erotikus hanghatásokra! A Vendég harsánysága eltűnt, a mértéktartás hitelesebb tette az egyetemista jellemét: Bicskey Lukács teljesítménye emelte az előadást.

A Fazekas Andrea helyett Korinthat játszó Szanka Dóra nem mindig tud azon a széles érzelmi skálán beszélni, amelyre szüksége lenne ezekhez a jelenetekhez. Mintha a monotonitás is közrejátszana ebben, bár nem hiszem, hogy korlátozta volna bárki. Ám váltani tud; képes hangjával fölmelegedni, fölizzani, s ezzel eleget tesz a szerep igényének.

A fiút – s hogy nem Kamasz, fontos lehet – megszemélyesítő Lakatos Béla (Nyitrai Illés Bendegúz helyett) cél nélkül sodródik az imponáló (és így kísérő) hatalom szolgálatába. Alamuszisége a felnőttektől ellesett túlélési mikri; babonás rettegése kidolgozottabb, mint versenytársáé. A hazudozásból feltörő félelem hiteles őszintesége az egyetlen gyermeki, s így sajnálatra méltó vonása – de ez sem tudja feledtetni mindent túllihegő árulásait (amelyen még a gyakorlott túlélő Anya is megbotránkozik, pl. mikor értesül a tanító sorsáról). Az árulások ellenére sem tekinthető a Vendég ifjúkori önarcképének, hiszen a Vendég legalább fölismeri gyengeségét, s talán a halált is legyőző szerelme, Korintha segítségével úrrá lehetne rajta. A fiúnak nem adatik meg a föloldozás esélye sem.

Baka Istvánt félreértve Sándor János annak idején a színpadon nem tudott mit kezdeni a keresztény tanokhoz képest apokrif vámpírtörténet-, korlelet-körtünet-, a Júdás-Megváltó-Forradalmár-képzetek egymásra vetüléssel és vetítődésével. Ezt az ellentmondást a hangjáték rendezői

úgy oldották meg, hogy a vámpírszálat kifaktították, eltüntették, a Júdás-Megváltó-Forradalmár kép is redukálódott a gyávaóság problémájára (Bulgakov hatása lenne?). Ebből eredeztethető a szereplők tudatossága és a hangjáték egyöntetűsége. Éppen a vámpírszál hiányából adódó direkt zárás elmaradása teszi lehetővé, hogy a néző továbbgondolja a művet.

Meggyőző a hangjáték drámai nyelvezete – lazaságával, közvetlenségével az élőbeszédhez kapcsolódik, ám visszafogottságában hatalmas indulat rejtőzik. Ezt a színészi fogást a szereplők tudatosan föl is használják. A hangadagolás csak jelzéseként szerepel, mint például a beúszó lélekharang, az eső vagy a pályaudvari hangtörések. A hangmérnökök – Hegedűs János és Kókay Máttyás – dicséretesen háttérbe vonultak. A zenei betétek és aláfestés is csak annyira van jelen, hogy a hangot kiemelje, elválassza és megkülönböztesse. Az előadásból nemcsak Baka szövege emelkedik ki, hanem a háttérben megjelenik a rendezőpár szakmaszeretete és mesterségbeli tudása is.

Isten a városban, avagy a csodaszarvas pusztulása

A „brehmdráma hangokra” alcmet viselő hangjáték 1992-ben fródott egy rádiós rémhangjáték-pályázatra. A körzeti adó 1995. április 17-én mutatta be; rádióra alkalmazta és rendezte Lang János és Marik István.

A gúny, a groteszk, a szatíra csak időlegesen fedi, de nem feledtetni kényelmetlen érzéseinket. A drámai költeményre verszenéjében is (Goethe-re, Madáchra emlékeztetve) rájátszó mennyei előjáték kísértetiesen hasonlít a pártállamból ismerősebb „magasabb” értekezletekre. Az arkanyalok (Gábiel – Bobor György, Mikháel – Kiss László és Ráfáel – Flórián Antal) nagyon is emberi módon viselkednek. S az, hogy mind Gábiel, mind a Célővöldésként magát álcázó Sátán – Sinka Károly alakítja – megjelenik, megjelenhet a földi, a magyar társadalomban föltéti velünk a kérdést: különböznek-e tőlünk.

Mert a vadászok és a kocsmar közönség igencsak ismerős! Mentés József Vadászmeister Tónija, Galgó Bence, mint Magyar Hunor, Somló Gábor, Hunfalvy Magor és Bieskey Lukács Pincérje szerepeikben, hanghordozásukban dokumentarista módon – bár ironikusan esetenként kétségbe vonva azt – a hatvanas, hetvenes évek riportjait és dokumentum-hangjátékait idézik. Profiként óvakodnak attól, hogy rájátszanak a szerző által elhelyezett s ilyenként hálás poémmondatokra, evokációkra. Éppen olyan kiüresedett tartalommal, közhellyé süllyesztve mondják idézeteiket, mint ama múlt alakjai, függetlenül attól, hogy Petőfit, Aranyt, Vörösmartyt vagy Sztálint, Lenint (s ki tudja még melyik helyi nagyságot) idéznek. Tudják azt, hogy epizód-szereplőként bár, de a legfontosabb munkát ők végzik el: föltámasztják – sikeresen – az elsüllyedt múlt világát. Ebben a felnőtt és felnőttéidit játszó paternalista diktatúra világában nő fel a fiú, itt sejtí meg a rilkei mondat jelentését: „Iszonyú mindegyik anyja!”

Talán ebből is következik a transzcendens játszma félelmetessége is: „Itt minden lépésnek téje van – van, amelyiken háborúknak múlnak, és van, amelyiken csak egy verébfióka halál. De számomra – és az ő számára is – minden egyforma fontossággal bír, és ne gondold, hogy ti, emberek, (különösen) kivételezettek volnátok.” – mondja a Koldusként megjelenő Jóisten: Tomanek Gábor. S a fiú (Balogh Tamás) kénytelen tudomásul venni, hogy elhagyta a gyermekkorát. A Pincér már kiszolgálja alkohollal – beavatás, beavatóság ez is –, ám a mitikus bűn elkövetésében, a csodaszarvas megölésében még véltlen marad a fiú. Várhatunk-e Isten közvetlen beavatkozására?

S miközben azon a vasárnap délután megtörténnek a legfontosabb, a fiú (a későbbi szerző/elbeszélő) életét

meghatározó események, még egy időjátékban vehetünk részt: a reménytelen diákszerelme történeteiben, amelyek megszépítésében az Úr is közrejátszik. A lány szerepében Téglás Judit a mai kamaszlányok értetlenségével, durván hártja el a fiú közeledését. Valószínű, hogy az aránytévesztésben közrejátszhatott a Margit-figura tanulmányozása is (Margit in A kisfiú és a vámpírok Bp., 1988). Sokkal hűségesebb a korhoz Balogh Tamás, bár a kezdetekben bizonytalan, de számomra úgy tűnik, hogy a Baka-előadások kamaszai közül (Nyitrai Illés Bendegúz és Lakatos Béla) ő oldotta meg legjobban a szerep feladatát.

Nagyon nehéz egy hangjáték színészeinek teljesítményéről írni, hiszen bizonyításként nem mellékelhetjük a hangszalagot. Véleményünk tehát még esetlegesebb, mint a recenzensé, értékelésünk ugyanúgy szubjektív marad, mint a színházi kritikuse. Legfőképp az ösztönöshöz, a műismerethez és a bizonytalan elméleti tudáshoz támaszkodhatok. Mégis, úgy vélem, szerencsés volt a szerző szerepére Baka Istvánt kéri fel. Az amatőr színész iskolázatlansága (még ha gyakorlott rádiós is) átérzik szövegmondásán, és a bensőségességet varázsolja elő, közénk.

A rendezők – talán a másoridő szorossága miatt – lemondtak a „darab-ér” szerző-rendezői információinak beillesztéséről, s egyedül a narrátorra támaszkodtak. Csak a legszükségesebb hangeffektusokat használták, és inkább a zene nyelvetől várták a háttér érzékelését. A darab zenéjét Császár Frany, Liszt Ferenc és Gustav Mahler műveiből állította össze Bálint Zsolt, a zeneszerzők neve sejteti, hogy Baka Istvánnak is voltak ajánlásai. A hangmérnökök, Hegedűs János és Kókay Máttyás jeleskedtek a térhatás kialakításában – én csak egyetlenegy csúszást vettem észre a szerző beszédében, de még ez is a valószínűséget erősítette: az elbeszélő térbeli elmozdulását.

Lang János és Marik István az amatőr színjátszásban szerezte rendezői tapasztalatait. Rádiós hangjátékaik – a hem elemzett Darvasi-darabot is ideértve – azt mutatják, hogy a mesterség újabb területén is képesek kiemelkedő előadást fölmutatni. A színészválasztás, a darabválasztás és a rendezés eredményeként Baka István a Gutenberg-galaxisból bekerült az Edison-világba is. Remélem, kínálkozik majd alkalom és lehetőség arra is, hogy a Televízió is fölfigyel a Baka-művekben rejlő lehetőségekre, s a riportokon, pályaképvázlatokon kívül műalkotásai bekerülnek a filmrepertoárba!

A kísérletező költő

A keveset író Baka István mindig képes volt arra, hogy meglepje a közönséget. Újabb és újabb versesköteteiben költői világának más-más vetületét mutatják, mintegy állandó készenlétben tartja olvasóit. Újtott prózájával az 1980-as években, s ez a próza több, mint a költő prózája: méltó arra, hogy a „hivatásosok” munkáihoz mérjük. Az 1990-es években pedig drámafróként mutatkozott be. Igaz, hogy egyes művei már korábban is készen voltak, de az előadásuk az igazi megszólalás! S Baka darabjai, hangjátékai érdemesek a figyelemre.

Az alkotó műve akkor kezd élni, ha a befogadóhoz eljut. Közönet illeti a szegedi stúdiót, hogy hangjátékainak előadásával tágtotta a Baka-világot! Lang János és Marik István olyan közönséget tételez föl, amelyik igényesebb, mint amilyennek sokan gondolják. Jó lenne, ha ez nem lenne rendkívüli.

(Köszönöm a szegedi Deák Alapítvány segítségét.)

Árpás Károly